

Волох О.Ю.
канд. філос. н., доц.
Українська інженерно-педагогічна академія

Маргіналізація та субкультурні орієнтації як екзистенційний феномен урбанізованого середовища (в контексті окреслення предметно-дослідницького поля сучасної філософської глобалістики)

Актуальність заявленої теми постає в контексті перманентно зростаючої тенденції до маргіналізації різних верств сучасного українського суспільства і доцільності науково-філософської розробки детермінант зазначеного процесу.

Новизна запропонованої розробки виявляється у спробі осмислення субкультурних орієнтацій як феномену урбанізованого середовища, що розкривається на тлі потужних глобалізаційних процесів і потребує всебічного дослідження в рамках сучасної філософської антропології, філософії культури та філософської глобалістики.

Мета полягає в окресленні культур філософських та філософсько-антропологічних аспектів проблемно-тематичного комплексу, пов'язаного з процесами маргіналізації різних соціальних груп, що відбуваються в урбанізованому середовищі сучасного світу, що глобалізується.

Маргінальні субкультури, як відомо, існували в різні історичні епохи (в давньому світі, в середні віки тощо) і були пов'язані, здебільшого, з приналежністю до певних конфесій, каст, станів і т.п. Тобто, як правило, маргінальність була не надто пов'язана з волевиявленням індивіда. У добу глобалізації (йдеться про останню третину ХХ – початок ХХІ століття), обираючи ті або інші маргінальні течії, індивід здійснює власний вибір, який безпосередньо стосується способу і стилю його життя.

Хоча масові маргінальні рухи і течії дістають поширення раніше від зазначеного періоду (наприклад, рух хіппі), все ж саме протягом останніх десятиліть (і не в останню чергу завдяки потужному розвитку засобів комунікації, таким як інтернет) маргінальні стилі буття набувають глобального характеру. Маргінальні орієнтації та мотивації за різних соціокультурних умов отримують і різне забарвлення. Так, в умовах колишньої радянської соціально-політичної системи, коли єдиною офіційно підтримуваною системою молодіжною організацією був комсомол, нечисленні неформальні утворення молоді перебували в «андеграунді» і об'єднувалися навколо протилежних офіціозу музичних смаків та стилів (металісти, брейкери, бітломани, роллінги тощо).

Перебудовні процеси другої половини 80-х років минулого століття суттєво каталізували поширення маргінальних рухів й угруповань та сприяли їхньому урізноманітненню. Поряд з групами музичного спрямування легалізувалися і стали вельми чисельними молодіжні угруповання, ціннісні орієнтації яких окрім специфічного зовнішньо-стильового забарвлення мали певний політичний та ідеологічний відтінок (пацифісти, зелені, ностальгісти

та ін.) Виокремилися групи ескапістсько-аполітичного характеру (хіпі, панки, толкієністи), об'єднання критично-естетського спрямування («митьки»). Соціально-небезпечного характеру набули криміногенні угруповання, особливостями яких виступають культ грубої фізичної сили, жорстка організованість, агресивність, протиправна практика (гопники, любери). Об'єднання такого ґатунку утворюють, як правило, представники малозабезпечених верств населення, незадоволених процесами капіталізації, соціально-майнового розшарування, численними проявами соціальної несправедливості. Вони виявляють свій нонконформізм у багатьох зовнішніх атрибутах: в одязі, манерах, жаргоні.

Субкультурні орієнтації та мотивації на теренах сучасної України й, зрештою, інших країн СНД суттєво відрізняються від західних. Здебільшого, йдеться про копіювання, можна сказати більше, мавпування західних зразків, результатом якого стають гротескно-карикатурні подоби західних субкультурних утворень. Проте, звичайно, кожна з субкультур поступово набуває власної місцевої специфіки, змінюються ідеологічні преференції, спосіб дій, також відбуваються процеси розпаду одних субкультурних утворень та об'єднання інших.

Психологічні чинники субкультурних орієнтацій, в цілому, добре відомі: по-перше – це прагнення підлітка належати до обраної ним групи, яка є для нього референтною., в якій індивід відчуває свою значущість в рамках спільного об'єднуючого «ми» і отримує ілюзію захищеності й незалежності від суспільства. З іншого боку, субкультура надає індивіду своєрідний інваріант соціальної самореалізації, можливість розкриття власного «я». Окрім того, субкультура дозволяє молодій людині дистанціюватися від психологічного дискомфорту, викликаного конфліктом з соціумом та панівною культурою. Для більшості молодіжних субкультур притаманний пріоритет розважально-споживацьких орієнтацій, гонитва за чуттєвими насолодами, різноманітними гострими відчуттями. Існує зв'язок маргінальних субкультурних утворень з процесами культурної глобалізації, точніше вестернізації або американізації, головними чинниками яких є звуження культурних потреб та інтересів, що відбувається під впливом примітивної теле- та відео- продукції, а також інших «принад» «масової культури». Субкультурні орієнтації далеко не завжди суперечать цінностям національної культури, проте, все ж, здебільшого, виступають певною девіацією щодо них і як девіація сприймаються більшістю суспільства. Проте, існують й альтернативні оцінки субкультур в рамках панівної неолібералістської ідеології доби глобалізації; вони сприймаються як спосіб самовираження та інваріант соціальної реалізації індивіда, як стиль життя. Приналежність до тієї або іншої субкультури, риси маргінальності у країнах Заходу вже не розглядаються як соціальна девіація і будь-які утиски щодо проявів маргінальності сприймаються як замах на права людини. При тому, все ж дослідники маргінальних субкультур схильні розглядати практику субкультур як вияв опозиції панівній культурі.

Так, існує точка зору (М. Брейк), згідно з якою субкультури виникають як системи значень, способів вираження або життєвих стилів, що розвивалися соціальними групами, які перебували у підлеглому положенні у відповідь на домінантні системи значень. Субкультури (за Брейком) відбивають спроби таких груп вирішити структурні протиріччя, що виникли в більш широкому соціальному контексті. Синтез маргінальними групами норм і цінностей, які суперечать змісту та формам домінантної культури веде до формування контркультури.

За умов розгортання потужних глобалізаційних процесів, коли мультикультуралізм виявляється не тільки на рівні утворення та поширення поліетнічних спільнот, але й різноманітних субкультурних утворень з вельми толерантним ставленням до них, стильове різнобарв'я стає об'єктом комерціалізації, поступово втрачаючи при цьому колишнє ідейно-стильове наповнення. Зовнішня атрибутика маргіналів дістає промислового тиражування, виступаючи час від часу в якості модних брендів.

Соціальний вимір субкультурних орієнтацій вельми складний. З одного боку, в широкому сенсі під субкультурою розуміють партикулярну культурну підсистему офіційної домінуючої культури., що визнає стильові складові, ціннісну ієрархію та духовно-ментальну організацію її носіїв. Таким чином, субкультура передусім може розглядатися як культура в культурі. У більш вузькому сенсі субкультура виступає як система цінностей, стильових складових життя, установок, способів поведінки, які відрізняються від панівного в соціумі типу культури., не пориваючи при цьому з нею.

У даному контексті вельми важливою є проблема наукового (культурологічного, соціологічного) моніторингу субкультур і субкультурних орієнтацій, своєчасного відстежування соціально-небезпечних (екстремістських, кримінальних) тенденцій.

Глобалізація значною мірою універсалізує, стандартизує субкультурні орієнтації, прискорюючи процеси комунікації між субкультурами ними утвореннями різних країн і континентів, виступаючи іноді провідним фактором появи локально-периферійних еквівалентів західних субкультурних груп.

Сучасне наукове (філософське, соціологічне, культурологічне, психологічне) осмислення субкультурних орієнтацій здебільшого обмежується лише ідейно-духовними чинниками формування субкультуро-маргінальних стилів життя, але в добу глобалізації, яка принесла з собою на початку ХХІ століття системну фінансову кризу, зростання цін на продовольчі товари, в цілому, зниження якості життя навіть в урбанізованій цивілізації «золотого мільярда» зростає значення й соціально-економічних детермінант субкультурних орієнтацій. Прикладом тому може слугувати поширення в сучасних мегаполісах такого маргінально-субкультурного явища як фріганізм. Фрігани складають вельми стихійний екзистенційний феномен урбанізованого середовища доби глобалізації. За соціальним складом ця маргінальна субкультура значною мірою репрезентує представників середнього класу, які зазнають тимчасових матеріальних негараздів або надто переймаються

питаннями економії наявних фінансових ресурсів (що, зрештою, доречно за умов системної фінансової кризи). Не бажаючи (або не маючи можливості) витрачати гроші на їжу та одяг, фрігани харчуються відходами гіпермаркетів (продуктами, термін придатності яких закінчився), підбирають старі речі на смітниках тощо. За способом життя фрігани нагадують безхатченків, які, на жаль, вже здавна стали реалією наших міст, але, на відміну від останніх мають власне житло. Потужні міграційні процеси, також пов'язані з глобалізацією, пересування великих мас етнічно різнобарвних мігрантів, значна кількість яких, по суті, репрезентована маргіналами (не адаптованими у власному автохтонному середовищі) складають особливе проблемно-тематичне поле сучасної глобалістики й особливий екзистенційний феномен урбанізованого середовища доби глобалізації – номадизм – спосіб життя сучасних кочовиків. Вільне пересування великих мас людей, представників різних культур, що веде до поступової руйнації міжкультурних бар'єрів і позиціонується апологетами глобалізму як безсумнівний позитивний фактор є, насправді, вельми складною проблемою.

Сучасне урбанізоване середовище не тільки виступає соціальним простором для маргінальних субкультур, воно їх породжує, більш того, воно породжує екзистенціальні чинники їх виникнення, зокрема, на рівні духовно-ментальної організації маргіналів. Попри існування чималої кількості концепцій сучасного міста і міста майбутнього як середовища, в якому будуть, нарешті, поєднуватися робочий простір людини та простір дозвілля, екологічність і комфорт, все ж більшість міст початку третього тисячоліття лишається вельми далекою від омріяного ідеалу, виступаючи, по суті, соціально патогенним середовищем, і, в цьому контексті, об'єктом різних міждисциплінарних досліджень і штудій: антропосоціософських, соціологічних, психологічних, культурологічних тощо.

У добу глобалізації, в умовах відмирання держави, розбалансованості державних інституцій соціальної регуляції, потужних міграційних процесів, пауперизації та люмпенізації (в період глобальної фінансової кризи, що почалася у 2009 році) певних верств населення не тільки відсталих, але й економічно розвинених країн надають феномену маргіналізації дійсно глобального виміру і роблять його предметом осмислення філософської глобалістики. Окрім кризових економічних чинників та потужної міграції, що, як було вказано вище, пов'язані з прискоренням глобалізаційних процесів, глобалізація також привнесла й чимало інших факторів – детермінант маргіналізації, а саме прискорення НТП, швидкий розвиток технологій, розвиток масової культури, відсутність економічних стимулів до активної трудової діяльності, доступність інформаційних ресурсів (Інтернет) тощо. Процеси змасовлення соціуму та відчуження людини від багатьох надбань культури та цивілізації, що тривають, загострюють проблему самоідентифікації та самопрезентації індивіда.

Економічні детермінанти процесів маргіналізації репрезентують вельми дискурсивне полемічне поле серед сучасних суспільствознавців та педагогів.

Існують дві протилежні точки зору щодо ролі економічної складової в даному контексті: найбільш поширена затверджує уяву про маргінальність як феномен, що виникає внаслідок дефіциту матеріальних ресурсів, протилежна, навпаки, вказує на надлишок (профіцит) матеріальних благ як одну з причин маргіналізації, зокрема у молодіжному середовищі. Дійсно, сам надлишок матеріальних ресурсів ще не означає їхньої продуктивної реалізації на користь особистості, її духовного та інтелектуального розвитку. Бездуховне існування багатьох сучасних нуворишів, чия показна розкіш (дорогі пентхаузи та лімузини) вже давно значною мірою формують зовнішній вигляд практично всіх великих міст на пострадянському просторі, досить часто виштовхує їхніх чад у маргінальне середовище мегаполісів у пошуках бодай-якоїсь альтернативи власного благополучного існування. Навіть не увійшовши до складу певних маргінальних груп, представники так званої «золотої» молоді вдаються до девіантно-маргінальної поведінки. Зокрема, вже стали звичними і буденними повідомлення ЗМІ про ДТП, винуватцями яких виступають «мажори» - діти сучасних багатіїв та можновладців, які нехтують безпекою і навіть життям інших людей.

Соціально-середовищний фактор відіграє вирішальну роль щодо процесів маргіналізації: урбанізоване середовище кінця XX - початку XXI століття відрізняється надзвичайною мінливістю, мозаїчною строкатістю стилів і способів життя. Воно є абсолютною протилежністю колишніх і сучасних так званих традиційних суспільств з їхніми усталеними ціннісними нормативами й статичними, закріплюваними на рівні генетичної історичної пам'яті стереотипами поведінки. Породжене урбаністичною цивілізацією масове суспільство з його надзвичайною варіативністю й швидкоплинністю модних тенденцій як в одязі, зачісках, так і в мистецтві, відсутністю мотивації до активної трудової діяльності, засиллям ЗМІ, тотальним впливом масової культури, зверненої здебільшого до низьких профанно-бестіальних складових людського єства, апріорі не може виконувати регулятивно-регламентуючих функцій щодо ціннісно-моральної сторони буття. Перманентна релятивізація морально-етичних норм у поєднанні з дефіцитом виховальної функції сучасної сім'ї й навіть навчальних закладів не сприяє формуванню усталеної системи цінностей, що, як відомо, виконують в соціумі консолідуючу роль і виступають запорукою його розвитку. Об'єктивно існує необхідність створення системи цінностей та ідеології, які б об'єднували все суспільство. Проте, існують також об'єктивні фактори, які вельми ускладнили б розв'язання цієї проблеми. По-перше, таким об'єктивним чинником виступає науково-технічний прогрес, а по-друге, процеси глобалізації та її наслідки. Сучасні інформаційні технології, Інтернет зробили практично доступними для всіх верств та категорій населення величезні об'єми вельми різноманітних інформаційних ресурсів. Інтернет як найважливіша складова у системі сучасних засобів масової комунікації (ЗМК) створив на глобальному рівні умови для так званого «сурогатного» спілкування - постійного перебування у соціальних мережах. Наслідком цього явища стала кібераддикція - патологічна залежність від мережі. Особливо варто відзначити

комп'ютерні ігри, поширення залежності від них - лудоманію та деякі пов'язані з ними небезпечні явища на рівні серйозних антропологічних трансформації: жорстокість та насильство у комп'ютерних іграх по відношенню до віртуальних персонажів зрештою призводить до атрофії (на біохімічному рівні мозкової діяльності) здатності до співчуття щодо болю у живих людей тощо. На ґрунті захоплення Інтернетом і комп'ютерними іграми створюються різні інтернет-співтовариства, товариства шанувальників ігор тощо.

Процес маргіналізації передусім варто розглядати як соціально-адаптивну девіацію в умовах постійних, більш або менш радикальних змін, що відбуваються у суспільстві. Так, сумнозвісна «перебудова» у СРСР другої половини 80-х - початку 90-х років минулого століття змусила чимало висококваліфікованих працівників, що залишилися без роботи, вдатися до вельми сумнівних, а то й просто протиправних способів заробляти на життя (від збирання різного мотлоху до дрібних крадіжок тощо).

Таким чином, з достатньою впевненістю можна стверджувати, що процеси маргіналізації різних категорій населення (від соціально неадаптованих підлітків до викинутих з життя пенсіонерів) генеруються саме в рамках міського соціокультурного простору, урбанізованого середовища. І ці процеси багатократно посилюються глобалізацією, яка у свою чергу є породженням урбаністичної західної цивілізації. Маргінальність, з одного боку, є наслідком спроб виходу із стану екзистенціальної катастрофи, в якій опинилися представники зазначених вище верств населення, а з іншого - результатом екзистенціальних поривань до власної самоідентифікації й соціальної самореалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асанесова Г.А., Кузнецова Н.А. Коды культуры: сущность и назначение// Социально-гуманитарные знания. 2008. №1. С. 30-43.
2. Аверьянов Л.Я. О проблемах молодежи и не только о них// Социологические исследования. 2008. №10. С. 70-92.
3. Андреев А.Л. Ценностные и мировоззренческие аспекты социального неравенства// Социологические исследования. 2007. №9. С. 18-29.
4. Бурдые П. Социология политики// Пер. с фр. М.: Socio-Logos. 1993. – 336 с.
5. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь// Пер. с англ. М.: «Весь мир». 2004. 120 с.
6. Голенкова З.П., Игитханян Е.Д., Казаринова И.В. Маргинальный слой: феномен социальной идентификации// Социологические исследования. 1996. №8. С. 12-17.